

Drömmen om det ouppnåeliga
*Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren,
Gustaf Henriksson-Holmberg och
Einar Håkansson*

HENRIK LÅNG

Förord

NÄR JAG PÅBÖRjade min forskarutbildning var det med föresatsen att komponera ett fylligt och faktsprängt verk om den svenska anarkismens historia. Svängarna skulle tas ut, namndroppandets mekanismer bejakas. Att den färdiga avhandlingen blev mindre till omfånget och försedd med en snävare infallsvinkel än väntat, visar att allt skrivande är en process vars slutresultat är nästintill omöjligt att förutspå. Lyckligtvis har också många kloka människor ställt upp och delat med sig av råd och idéer, vilket bidragit till att ge forskningsuppgiften en konkretion och överskådlighet den annars saknat.

I första hand vill jag lyfta fram mina handledare, Kjell Jonsson och Ronny Ambjörnsson, för all uppmuntran och många kloka synpunkter. Kjell har varit en alldeles utmärkt huvudhandledare, skarpsynt och noggrann i textläsningen och optimistisk och pådrivande i andra frågor. Utan Kjells engagemang hade jag med stor säkerhet suttit och petat i texten fortfarande.

Vidare har jag haft den stora turen att befinna mig på en institution präglad av ett stimulerande seminarieklimat och många goda läsare. Lena Berggren, Christer Nordlund, Peder Aléx, Per Wisselgren, Stefan Gelfgren, Erland Mårald, Ingrid Lång och Pär Eliasson har alla tagit sig an och gett mig ovärderliga synpunkter på avhandlingspartier och korrektur. Anders Kjellberg delade arbetsrum med mig i många år, och tilldelas därför en särskild hedersbetygelse/tapperhetsmedalj. Och ett särskilt tack går också till mina föräldrar, för allt stöd.

En uppskattande tanke skickas också till den trevliga personalen på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm, samt till Universitetsbiblioteket i Umeå, som varit så hjälpsamma och tålmodiga. Jag vill också tacka Erik Lindenius, för den snygga formgivningen av boken.

Henrik Lång

Umeå, i september 2007

<i>Norrköpingskongressen</i>	75
Hinke Bergegren och ungsocialismen	87
<i>Ungsocialismens ideologi tar form</i>	91
<i>Hinke och militärfrågan</i>	105
<i>Generalstrejk eller rösträttskamp?</i>	116
<i>Ungsocialismen i blåsväder: attentat och skandaler 1905-1909</i>	122
<i>Anarkist eller revolutionär socialist?: Hinke efter utslutningen</i>	131
<i>Var Hinke anarkist?: En avslutande diskussion</i>	138

EINAR HÅKANSSON OCH DEN ANARKISTISKA PROPAGANDAN 141

Anarkism och revolutionsdrömmar	143
<i>Ungsocialist och radikal skribent</i>	144
<i>Frihetskampen som livsbetingelse: anarkistiska idéer 1905-1907</i>	148
Einar Håkansson och antimilitarismen	153
<i>Skärpt försvarsnihilistisk hållning</i>	157
Kristendomskritiken	159
<i>Fritänkaren Einar Håkansson</i>	159
<i>Rätten till hädelse</i>	164
<i>Avslutning</i>	167

DEN ANARKISTISKE TEORETIKERN:

GUSTAF HENRIKSSON-HOLMBERGS SKRIFTSTÄLLARSKAP 169

Den tidiga radikalismen	172
<i>Eugen Dühring som politisk inspiratör</i>	174
<i>Angrepp på katedersocialismen</i>	178
<i>Holmberg och den anarkistiska "opinionen"</i>	186
"Varje rätt är en frihet"	
– den sociala frågan, rättsfilosofin och den frihetliga socialismen	192
<i>Rättsfilosofin som social omvälvningsgrund: skrifter i Quidings anda</i>	199
<i>Rättens klassrelaterade aspekter</i>	203
<i>Anton Menger och juristsocialismen</i>	208
<i>Makt och rätt: den sociala kampen för frihet</i>	211
Syndikalismen, anarkismen och rättsfrågan	215
<i>Holmberg och syndikalismen</i>	215
<i>Anarkismen och rätten</i>	223
<i>Sammanfattning</i>	225

Inledning

I ALLA TIDER har det funnits människor som i ord och handling uttryckt ett missnöje med auktoriteter och närt förhoppningar om ett samhälle utan styrelse.¹ Ingen politisk idéströmning har emellertid lagt ner så stor möda på att realisera denna antiauktoritära vision som anarkismen. Den anarkistiska idétraditionens styrka och bärkraftighet kan förvisso inte jämföras med de klassiska politiska ideologierna liberalism, konservatism och socialism, och de reella organisatoriska framstegen har – med framgångsvägen under det spanska inbördeskriget 1936-1939 som ett lysande undantag – varit ytterligt blygsamma.² Däremot har anarkismen lyckats appellera till en brokig skara radikaler, aktivister, författare och konstnärer under de senaste två århundradena.³

Under perioden 1890-1914 ägnades anarkismen och dess idéer särskilt stor uppmärksamhet i den politiska och kulturella debatten i Europa, till inte ringa del beroende på att den stora fienden – den centraliserade, byråkratiska statsmakten – tog starkare form just i detta skede. Anarkisterna formulerade och

-
- 1 Den brittiske skriftställaren Nicholas Walter har rentav definierat anarkismen som ”den politiska formuleringen av den psykologiska reaktion mot auktoriteter som uppstår i alla mänskliga grupper.” Se Nicholas Walter, *Om anarkismen* (1969; sv. övers., Stockholm, 1977).
 - 2 För mer ingående redogörelser av anarkismens rörelsehistoria, se Alexander Skirida, *Facing the Enemy: A History of Anarchist Organisation from Proudhon to May 1968* (Edinburgh, 2002), Caroline Cahm, *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872-1886* (Cambridge, 1989) samt Peter Marshall, *Demanding the Impossible: A History of Anarchism* (1992; London, 1993), 431-538. Om anarkisternas vedermödor, framgångar och nederlag i Spanien, se Murray Bookchin, *The Spanish Anarchists: The Heroic Years 1868-1936* (1977; new ed., Edinburgh, 1998).
 - 3 Vid sekelskiftet var anarkismens inflytande på intellektuella i Europa starkt, i synnerhet i Paris, som blev en mötesplats för politisk och estetisk radikalism. Konstvetaren John G. Hutton har skrivit om de neo-impressionistiska konstnärernas samreöre med läran ifråga, i *Neo-Impressionism and the Search for Solid Ground: Art, Science, and Anarchism in Fin-de-Siècle France* (Baton Rouge, 1994). Se även Richard D. Sonn, *Anarchism and Cultural Politics in Fin de Siècle France* (Lincoln, 1989).

Inledning

mindre terrorvåg fram över Europa, där individer med mer eller mindre fasta kopplingar till den anarkistiska rörelsen gjorde sig skyldiga till attentat mot regeringschefer, regenter och andra personer högt upp på samhällsstegen. Att endast en del av dessa blodiga terrordåd kunde skrivas på anarkismens skuld-konto var en klen tröst, som inte förmådde förbättra rörelsens usla rykte.⁹

Snart cementerades föreställningen om anarkisten som en uppviglare och hänsynslös sekterist. Bilden av den blodtörstige och lömske dynamitarden, berusad av idén om dådet som en tändande gnista för befrielsen av mänskligheten, antog närmast mytiska proportioner åren närmast före och efter sekelskiftet 1900.¹⁰ Även stilsamma anarkister och frihetliga vänstergrupper fick understundom se sig sammankopplade med de så förhatliga bombkastarna. I retoriskt hänseende var försöken att likställa revolutionära socialister med attentatsbenägna anarkister effektiva, trots att sådana tillmälen och associationer var grovt för- enklade och i regel missvisande. Ty inte ens bland de uttalade anarkisterna fanns mer än en liten schattering som propagerade för grovt våld i klasskampen, och än färre var de som verkligen omsatte sådana planer i praktiken.¹¹

Till detta kom att åtskilliga av anarkismens försvarare, i Sverige liksom på kontinenten, ställde sig främmande till en social revolution och till våld överhuvud. Det fanns sålunda en betydligt mer fridsam, eller om man så vill filosofisk, variant av anarkistiskt färgat engagemang. Flera av de svenska anarkist-sympatisörerna stämmer in på den karakteristiken. Vad beträffar ideologisk och social hemvist var de allt annat än enhetliga. Merparten hörde förvisso hemma på vänsterkanten, men i den grupp av politiskt intresserade debattörer och skribenter som tidvis intresserade sig för anarkistiska idéer återfanns även landsbygds- och småskalighetsivrare som Johan Saxon Lindström och P.J. Rösiö, stridbara författare som August Strindberg och Ellen Key, samhällsforskaren Gustaf Steffen och kooperatören Martin Sundell.¹²

9 David Miller, *Anarchism* (Oxford, 1984), 109-123; Skirda, 42-51.

10 Förutom ett oräkneligt antal satiriska teckningar och braskande tidningsrubriker återfanns den mytiske anarkisten, i rollen som galen bombkastare, i flera skönlitterära verk från sekelskiftet. Mest känd av dessa torde Joseph Conrads, *The Secret Agent: A Simple Tale* (1907) vara. Romanen låg för övrigt också till grund för Alfred Hitchcocks film *Sabotage* (1936). Se även Alex Houen, *Terrorism and Modern Literature: From Joseph Conrad to Ciaran Carson* (Oxford, 2002).

11 Peter Marshall, 629-634.

12 Se Sven-Gustaf Edqvist, *Samhällets fiende: En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son* (Stockholm, 1961); Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen: Samhällsteoretiker och*

Syfte, frågeställningar och ämnesrelevans

Avhandlingens övergripande syfte är att undersöka och analysera de politiska idéer som Hinke Bergegren, Einar Håkansson och Gustaf Henriksson-Holmberg gav uttryck för, och härvid lägga särskilt stor vikt vid deras tänkande kring och förhållande till anarkismen. Genom att sätta dessa tre idébiografiska studier i centrum för min undersökning avser jag dels att ge personbundna exempel på hur anarkistiska idéer kunde artikuleras under denna tid, dels presentera ett större politiskt sammanhang åt den svenska sekelskiftes-anarkismen. Avhandlingen analyserar således tre individers politiska idéer, och sätter dessa i relation till en samtida politisk kontext, som mer precist utgörs av den offentliga debatten om anarkismen.

En ambition är även att förankra de tre delstudierna i en större berättelse om den anarkistiska ideologins och rörelsens formering och förändring, ett perspektiv som även inrymmer vissa internationella utblickar. Visst utrymme kommer också att ges till resonemang om hur anarkismen mottogs och debatterades av personer utan omedelbar koppling till arbetarrörelsen. Centrala frågeställningar, som återkommer i samtliga delstudier, är: vilka grundläggande begrepp, värderingar och idéer präglade dessa tre aktörers politiska tänkande? Kan ett övergripande samhällsmål skönjas? Hur kan deras ideologiska relation till anarkismen beskrivas? Vilket inflytande hade deras anarkistiska hållning över den samtida vänsterpolitiska idédebatten? Hur ställde de sig till våld och utomparlamentariska metoder? Hur såg de på förhållandet mellan individ och stat, samt ekonomisk respektive politisk organisering?

Dessa frågor kommer att besvaras längre fram. Men redan här kan ett konstaterande göras: någon svensk anarkistisk *rörelse* värd namnet existerade knappt vid sekelskiftet 1900. Det kom för övrigt att dröja ända till 1934 innan anarkister inom arbetarrörelsen slöt sig samman i en organisation, Anarkistiska propagandaförbundet.¹³ Den inverkan som anarkistiska idéer haft på den politiska dagordningen i Sverige har, även under den tidsperiod som är aktuell för denna studies vidkommande, varit mycket blygsam. Därför är det inte förvånande att anarkismen nästan helt har exkluderats i forskningen om arbetarrörelsens historia i landet.

13 Se Karl Fernström, *Ungsocialismen: En krönika* (Stockholm, 1950), 479.

Inledning

facetterade debatt om strategier och mål som fördes inom (och i vissa fall även utanför) den revolutionära vänstern. I den socialdemokratiska historieskrivningen har anarkismen ofta setts som en barnsjukdom, vilken partiets ledarskikt med fast hand såg till att kväva i sin linda för att låta partiet fullborda sin utveckling mot reformism.¹⁴ I det följande kommer denna tolkning att utsättas för en kritisk granskning, varvid en förhoppning är att ge en större förståelse och vidare tolkningsram åt den ideologiska mångtydighet som präglade den kulturradikala och politiska debatten. Från det tidiga 1890-talet och fram till syndikalismens genombrott är en rad tankelinjer av anarkistisk art urskiljbara. Det är de politiska tankelinjerna som föreliggande avhandling söker analysera i sitt historiska sammanhang, genom att använda Bergegren, Holmberg och Håkansson som exponenter och fästpunkter för en större berättelse.

En hypotes är att den ungsocialistiska rörelsen, en revolutionärt inriktad fraktion av socialdemokratin, utgjorde något av en knypunkt för dessa ideologiska trådar. Flera av ungsocialismens medlemmar kom med tiden att företräda en öppet kritisk, i vissa fall rent oppositionell, hållning gentemot partiledningen – och anarkistiska kampmetoder och samhällsmål förordades emellanåt i det ungsocialistiska förbundets främsta forum, tidningen *Brand*. Men också med hjälp av pamfletter, kamplryk och teoretiska skrifter sökte ungsocialisterna sprida revolutionärt socialistiska och anarkistiska idéer till andra unga arbetare.

I avhandlingen har ungsocialismen därför av lätt insedda skäl en ganska framträdande plats. Trots att ingen separat delstudie ägnas den ungsocialistiska rörelsen, kan den inte desto mindre sägas utgöra en organisatorisk klangbotten för de tre empiriska personstudierna. I synnerhet gäller detta för tidsperioden 1903-1910. Då intensifierades den antimilitaristiska propagandan, vilken var ungsocialismens hjärtefråga vid denna tid, samtidigt som dragningen mot anarkism och syndikalism var påtaglig och konflikterna med det socialdemokratiska partiet mer markerade. Den stora skiljelinjen drogs i frågan om vilka medel som skulle användas i klasskampen. Ungsocialisternas kritik mot, och successiva avskiljande från, moderpartiet är ett tema som också kommer att beröras mer utförligt längre fram.

14 För en sammanfattning av detta historiografiska huvudspår, se Lennart Steen, "Hinke Bergegren: En svensk terrorists politiska liv mellan 1891 och 1908", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 46-47(1990), 6-11.

Inledning

rerade en rad ståndpunkter som vände sig mot en stark stat och fortlöpande byråkratisering i det moderna samhällsbygget. Kritiken mot den moderna staten, och försöken att upprätta en syntes mellan individualism och kollektivistisk solidaritet, är en av flera rimliga beröringspunkter mellan tidens anarkistsympatisörer. Men uppsvinget för kritiska synpunkter mot överstatlighet, kapitalism och storskalighet är bara en av flera tänkbara förklaringar till tankarnas relativa framgång.¹⁷ Vilka andra idéer lanserades av svenska anarkister? Vilken roll spelade radikal individualism, liberalt frisinne och socialistisk revolutionsanda för dessa idéers utformning?

Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Denna undersökning är uppbyggd kring tre personstudier och har således en delvis idébiografisk inriktning. Denna tendens sammanfaller emellertid inte med några högtflygande planer om att åstadkomma heltäckande personporträtt, från vaggan till graven. Däremot har närstudiet av tre historiska aktörers politiska tänkande valts som ett avstamp för, och bidrag till, en brett anlagd diskussion om anarkismens position och uttrycksformer i det offentliga samtalet i Sverige omkring sekelskiftet 1900. Genom de tre personbundna delstudierna avser jag att teckna en koncis och mångsidig bild av denna ideologiska formering.

Något bör dock först sägas om mitt eget synsätt på biografien som idéhistorisk metod. I det följande kommer därför de teoretiska och metodologiska utgångspunkterna för avhandlingens personstudier att presenteras, tillsammans med de perspektiv som valts i analyserna av Henriksson-Holmbergs, Bergegrens och Håkanssons politiska liv.

Om idébiografier och avhandlingens studieobjekt

Diskussionerna om de möjligheter och problem som är behäftade med biografien som vetenskaplig genre har varit livliga under lång tid. I samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning har biografins status växlat i takt med

¹⁷ Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet* (Stockholm, 1995), 145-148; Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen: Samhällsteoretiker och idépolitiker*, 40-43.

Inledning

Svante Nordin, som skrivit uppmärksammade biografier om Fredrik Böök och Ingemar Hedenius,²⁰ är en annan idéhistoriker som varit inne på liknande tankegångar. I en uppsats om den intellektuella biografien som genre försvarar Nordin biografins plats i idéhistorisk forskning och menar att den kan ge ökad förståelse av historiska förlopp.²¹ Biografins mest betydelsefulla bidrag är det Nordin väljer att kalla ”försanthållandets modaliteter”, med vilket menas de fluktuationer i tänkandet, tyckandet och troendet som i varierande grad återfinns hos alla enskilda individer. Den intellektuella biografien har, menar han, ett försteg gentemot studier av kollektiv, just för att den ”riktar vår blick mot den individuella utvecklingen – åsiktsförändringarna, inkonsekvenserna, kampen mellan tro och tvivel, ambivalenserna”.²²

Det är ett perspektiv jag anser vara fruktbart även för denna undersökning. En människas idéer, hennes offentliga yttranden likväl som utsagda värderingar låter sig svårligen inringas i enhetliga beskrivningar. Den intellektuella biografien bör därför inte väja undan från diskontinuiteter och självmotsägelser – utan tvärtom sträva efter att belysa även dessa istället för att gå i fällan att konstruera homogena berättelser. Detta hoppas jag åstadkomma, utan att bli vare sig förskönande eller efterklokt moraliserande gentemot studieobjekten ifråga. Självfallet är det ingen lätt uppgift att hitta en fungerande balans mellan distanserade redogörelser och inkännande tolkningar, men om tillbörlig uppmärksamhet fås på de sammanhang i vilka idéerna och åsikterna formeras, är det fullt genomförbart.²³

Historikern Marika Hedin är en av de svenska forskare som på senare tid har använt sig av ett biografiskt perspektiv för att studera en politisk ideolo-

20 Se Svante Nordin, *Fredrik Böök: En levnadsteckning* (Stockholm, 1994), samt densammes *Ingemar Hedenius: En filosof och hans tid* (Stockholm, 2005). Nordin genomför i bägge dessa verk biografiska och historiserande helfigursporträtt, där personernas tänkande relateras till en omgivande idémiljö.

21 Svante Nordin, ”Den intellektuella biografien som idéhistorisk genre”, i *Forskarbiografien: Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12-13 maj 1997*, KVHAA, Konferenser 41, red. Evert Baudou (Stockholm, 1998), 7.

22 Nordin, ”Den intellektuella biografien”, 8.

23 En intressant brasklapp har Anders Ekström lagt in mot trenden att hela tiden jaga skillnader och brytpunkter, i essän ”Om kretsbiografins möjligheter: Några reflektioner”, *Personhistorisk tidskrift* 1999:1, 101-108. Ekström vill avgränsa sig mot traditionella sätt att studera grupper likväl som individer – och lanserar därför begreppet ”kretsbiografi”, där mindre kollektiv kan studeras.

Inledning

om gjorde ett kortare inlägg som redaktör för tidningen *Brand*. Vidare var samtliga flitiga deltagare i den mångåriga och livaktiga socialistiska debatten om medel och mål i klasskampen.

Genom en ingående analys av Hinke Bergegrens, Gustaf Henriksson-Holmbergs och Einar Håkanssons politiska tänkande avser jag visa på kontinuiteten och bredden i den svenska sekelskiftes-anarkismen. Agitatoren Bergegren, kamplyrikern och ungsocialisten Håkansson och den obundne teoretikern Holmberg, är var för sig goda exempel på denna bredd. Anarkismen hade förvisso ett sargat rykte, men dess föreställning om samarbetet som en naturgiven instinkt och den därtill knutna drömmen om en social gemenskap bortom allt förmyndarskap, appellerade både till fristående intellektuella (som Holmberg) och till politiska radikaler, främst inom ungsocialismen (som Håkansson och Bergegren). Vissa lockades av tron på en inneboende moral och visionen om en förening mellan individualism och socialism; andra tog fasta på det revolutionära budskapet om ett omedelbart avskaffande av statsmakten och dess understödjande institutioner. Men alla delade övertygelsen att anarkismen erbjöd något betydelsefullt, i en historisk situation präglad av social, ekonomisk och politisk turbulens.

Med det hittills sagda i åtanke finner jag det därför väl motiverat att just dessa tre personer valts ut som studieobjekt. De utgör goda och intresseväckande exempel på hur anarkismen diskuterades och tjänade som inspiratör för det politiska tänkandet i den radikala grenen av svensk arbetarrörelse omkring sekelskiftet 1900.

Ideologier och ideologianalys

I en studie där politiska idéer står i centrum, är det befogat att resonemang om ideologier och ideologianalys premieras. Här krävs också ett visst mått av teoretisk medvetenhet, med tanke på det erkänt svåra företaget att definiera och analysera politiska ideologier. "Ideologi" är till att börja med ett ord vars mångtydighet är oförneklig. Numer används det ofta som en svepande beteckning, innefattande en mängd synsätt – vilket kan resultera i att likhets-tecken sätts mellan ideologi och politiskt tänkande överhuvud. Men trots dessa inbyggda svårigheter finns det ändå modeller och teorier med vilka man på ett hanterbart sätt kan förklara vad en politisk ideologi är, vilka grundläggande begrepp som kan knytas till den i ett specifikt sammanhang och hur en ideo-

Inledning

sistnämnda är särskilt viktigt för denna forskningsuppgift, där just enskilda personers bidrag till en livlig och föränderlig politisk idédebatt belyses. Att se ideologier som slutna idésystem vore ur den synvinkeln kontraproduktivt.

Den analytiska infallsvinkel som kommer att vara vägledande för min undersökning ligger istället närmare en begreppshistorisk tolkning, enligt vilken en ideologi definieras som en formation av begrepp. I den tyska traditionen av begreppshistoria, *Begriffsgeschichte*, med Reinhardt Koselleck som mest kände företrädare, har denna analysmodell ofta fått en tydlig språkhistorisk slag-sida.²⁷ Min ambition har dock varit att försöka förena den begreppshistoriska traditionen med en mer *handlingsinriktad* dimension. Jag delar uppfattningen att en politisk ideologi kan ses som ett kluster av begrepp, en dynamisk entitet som omformas under intryck av skilda aktörer, sociala och kulturella omständigheter. Begreppen har i sig inget fast idéinnehåll, utan fylls med olika innebörder beroende på den konkreta situationen. *Frihetlighet*, *social harmoni* och *misstro mot auktoriteter* är tre exempel på tunga begrepp och försanthållanden som ofta förknippas med den anarkistiska ideologin, och getts olika konnotationer beroende på vilka sammanhang de artikulerats i.²⁸

Politiska idéer kan förvisso vara av mångskiftande slag, men en ideologi har ändå särdraget att knyta samman sådana idéer, värderingar och attityder till ett system.²⁹ Och även här gäller, ända ner på individnivå, att de begrepp som utgör ideologins byggstenar är föränderliga, eller kanske rättigare: utvecklingsbara. En som lanserat ett teoretiskt perspektiv i den riktningen är Michael Freeden, som utifrån en begreppshistorisk analysmetod ringat in ideologi som varande ett kluster av begrepp, tillkommen genom processer av kollektiv art. Själva kärnan består av några grundläggande begrepp, vilka skulle kunna sägas utgöra den minsta gemensamma nämnaren för den aktuella ideologin. Begreppen som finns utanför kärnan är däremot per definition föränderliga och kontextbundna, men genom att studera striden om dessa begrepps

27 Se bland annat Reinhardt Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, eng. övers. (Stanford, 2002).

28 Se David Miller, *Anarchism* (Oxford, 1983); Jeremy Jennings, "Anarchism", i *Contemporary Political Ideologies*, ed. Roger Eatwell & Anthony Wright (London & New York, 1993; 2 uppl., 1999).

29 Se Sven-Eric Liedman, "Om ideologier", i *Om ideologi och ideologianalys: Uppsatser och texter*, red. Sven-Eric Liedman & Ingemar Nilsson (Göteborg, 1989).

Inledning

vad som kan och inte kan sägas i det offentliga samtalet. Detta gäller även för tre så fritänkande och kontroversiella personer som denna avhandling presenterar. Det rimliga är därför att försöka förstå Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson som relativt självständiga historiska aktörer, dock agerande i en politisk kultur präglad av historiskt specifika förhållanden. Avhandlingens större sammanhang utgörs av anarkismen som hållpunkt för en frisinnad, oppositionell vänsterhållning. Studien av dessa tre personer, satt i relation till anarkismen som ideologi, kan därför bidra till förståelsen av hur frisinnad socialism och anarkism uttrycktes i sekelskiftets Sverige.

Begreppskärnan och den anarkistiska hållningen

Är det då ens möjligt eller önskvärt att benämna anarkismen en ideologi? Talar inte anarkisternas uppenbara aversion mot dogmer och inrutade tanke-mönster mot en sådan tolkning? Det är relevanta frågor, och flera forskare och författare till översiktsverk om anarkismen har också lutat åt uppfattningen att den inte bör rubriceras som en ideologi i klassisk mening, utan snarast är att betrakta som en politisk hållning i gränslandet mellan de större ideologiska familjerna. David Miller, författare till en av de mest analytiskt klagörande böckerna om anarkismens teori och praktik, skriver exempelvis att ”anarchism is not really *an* ideology, but rather the point of intersection of several ideologies”.³³ Tidigare nämnde Michael Freeden är inne på samma spår, och hävdar att anarkismen är en paraplyterm, som täcker kärnbegrepp som pekar åt vitt skilda håll på den ideologiska kartan, företrädesvis socialistiska och liberala men också med vissa konservativa inslag.³⁴

Freeden finner dock tre kärnbegrepp som han anser vara grundläggande för den anarkistiska ideologin:

- 1 antagonism till makt och auktoriteter, i synnerhet staten
- 2 stark tro på friheten – och människors benägenhet för spontant samarbete
- 3 högt värderande av naturlig harmoni i samhället³⁵

33 David Miller, 3.

34 Freeden, 311.

35 Freeden, 312. Översättningen av begreppens innebörd är min egen.

Tidigare forskning

Den svenska anarkismens historia är ett i stort sett helt utforskat kapitel. Ett av de få undantagen är historikern Lennart K. Perssons avhandling *Syndikalismen i Sverige 1903-1922*. Persson presterar med ett omfattande empiriskt material som grund en någorlunda hållbar analys av idéutvecklingen i främst syndikalistiska, men även vissa anarkistiska, kretsar. Även om Persson i första hand tar fasta på SAC:s organisatoriska och ideologiska utveckling, finns delar som klart anknyter till denna avhandlings tematik. Av särskilt intresse är det kapitel som behandlar ungsocialismens idéutveckling mellan 1903 och 1908.³⁸ Ungsocialismens utveckling och förhållande till anarkistiska idéer berörs även kortfattat av historikern Henrik Berggren, i dennes *Seklets ungdom: Retorik, politik och modernitet 1900-1939*. Berggren ger ett ramverk till såväl antimodernismen som till ungdomsrörelsernas retorik, och finner idéhistoriska linjer till dessa företeelser i det slutande 1800-talets kulturpessimism. Både på höger- och vänsterkanten förekom utdömanden av kapitalism och liberal demokrati, och svärmeri inför drastiska lösningar på samhällsproblemen. Till den senare kategorin hörde ungsocialismen, som ges ett relativt stort utrymme i Berggrens avhandling.³⁹

Vad beträffar ungsocialismen kan även Tage Lindboms översiktsverk *Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Sverige*, Karl Fernströms *Ungsocialismen*, och Axel Uhléns litteraturvetenskapliga avhandling *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885-1909* anföras. De två förstnämnda är grovt sett att betrakta som organisationskrönikor med varierande grad av nyanserade och detaljerade redogörelser, medan den senare på ett ofta vederhäftigt och inkännande sätt visar hur arbetarrörelsens unga oregerliga radikaler kunde inkorporera politisk propaganda i skönlitterära uttrycksformer. Den del av Uhléns verk som är mest användbar för denna undersöknings vidkommande är det parti på dryga etthundra sidor som berör den bohemiska ungdomsrörelsens kärnpunkt – Stockholms norra socialistiska ungdomsklubb – samt presenterar Einar Håkansson, Hinke Berggren och andra litteratörer med anarkistiska idéer och

38 Lennart K. Persson, *Syndikalismen i Sverige 1903-1922* (1975; Stockholm, 1993).

39 Henrik Berggren, *Seklets ungdom: Retorik, politik och modernitet 1900-1939* (Stockholm, 1995), särskilt sidorna 79-115.

Inledning

i Sverige 1880-1940 och Per Arne Tjäders *'Det unga Sverige': Åttitalrörelse och genombrottsepok*. Intresseväckande och originell i sin utredning av arbetarrörelsens, däribland ungsocialismens, kultur- och bildningssyn i seklets början är Ulf Boëthius studie *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot 'smutslitteraturen' i Sverige 1908-1909*.⁴³

Några för avhandlingen särskilt användbara verk ur den ansevärd mängden av litteratur om den svenska socialdemokratins ideologi, strategi och taktik omkring sekelskiftet 1900 är: Seppo Hentilä, *Reformismens genombrott inom SAP före 1914: Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi* (Helsingfors, 1979); Ingrid Millbourn, *Rätt till maklighet: Om den svenska socialdemokratins läroprocess 1885-1902* (Stockholm, 1990); Birger Simonsson, *Socialdemokratins maktövertagandet: SAP:s politiska strategi 1889-1911* (Göteborg, 1985), samt Rolf Karlbom, *Revolution eller reformer: Studier i SAP:s historia 1889-1902* (Göteborg, 1985).

Vidare är historikern Åsa Linderborgs *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000* (Stockholm, 2001) en god referenspunkt för den som vill få en djupare kunskap om den svenska socialdemokratins självbild och historieskrivning under de senaste hundra åren.

Framhållas bör även ett par av volymerna i forskningsprojektet "Arbetarrörelsen och språket": *Agitatorerna*, red. Kurt Johannesson (Stockholm, 1996), och *Arbetarna tar ordet: Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*, red. Olle Josephson (Stockholm, 1996). Bägge dessa verk analyserar på ett föredömligt sätt agitatoriska och retoriska dimensioner av den tidiga arbetarrörelsen, och ger därmed riktlinjer för att studera propagandism även inom politiska riktningar och grupperingar angränsande till den socialdemokratiska mittfåran.

Under de senaste decennierna har den internationella litteraturen om anarkismens historia nått imponerande proportioner. Av översiktsverken bör George Woodcocks mycket inflytelserika och välskrivna *Anarkismen* (1962) nämnas. Woodcock utreder på ett förtjänstfullt sätt de mest framstående anarkistiska teoretikernas tänkande, och beskriver anarkismens historik och framträdelseformer i olika länder. En än mer omfattande översikt, som närmast är att betrakta som

43 Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880-1940* (Stockholm, 1991); Per Arne Tjäder, *'Det unga Sverige': Åttitalrörelse och genombrottsepok* (Lund, 1982); Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot 'smutslitteraturen' i Sverige 1908-1909* (Stockholm, 1989).

Inledning

Nya Folkviljan har analyserats. Socialdemokratiska tidningar som *Arbetet*, *Fram* och *Social-Demokraten* såväl som av mer obundna organ, exempelvis *Social Tidskrift*, har likaledes gett hållpunkter för analysen.

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) i Stockholm har varit ovärderlig som samlingsplats för otryckta källor och arkivmaterial med anknytning till avhandlingen. Här finns för det första kongressprotokoll för ungsocialismen och mötesprotokoll för huvudstadens ungdomsklubbar. Protokollen är oundgängliga vägvisare till klubbarnas och förbundets diskussioner och verksamhet. Dessutom finns personarkiv med tillhörande brevsamlingar för Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson, vilka har varit behjälpliga för utrönandet av idédebatten och korrespondensen mellan aktörer i socialismens mest upproriska sfär.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen är alltså till huvudsaklig del uppbyggd av tre personstudier. Efter ett inledande kapitel, där anarkismens grundläggande idéer behandlas, jämte en diskussion om ideologins utbredning i ett internationellt respektive svenskt sammanhang, följer en tudelad studie om författaren, journalisten och agitatorn Hinke Bergegren (1861-1936), som i ett tidigt skede utpekades som en för våldsmetoder propagerande anarkistisk agitator. Tyngdpunkten i analysen av Bergegrens verksamhet i revolutionärt socialistiska och anarkistiska sammanhang är lagd på två olika tidsskeden. Det första sträcker sig från 1886 och fram till några år in på 1890-talet, medan det andra sysselsätter sig med Hinke Bergegrens politiska tänkande under det första decenniet efter sekelskiftet, en period under vilken Bergegren uppnådde en position som något av ledargestalt för ungsocialismen. I egenskap av redaktör för ungsocialismens huvudorgan *Brand* kom han att utöva ett betydande inflytande över den antimilitaristiska, strejkagiterande och bitvis även anarkistiska propaganda som ungsocialismen representerade. Att Bergegrens verksamhet efter denna tidpunkt endast berörs sporadiskt, motiveras dels av att han kom att fjäras sig från den syndikalistiska väg som flera andra ungsocialister valde att beträ-

Anarkismen: idéerna och rörelsen ur ett internationellt perspektiv

SOM REDAN UNDERSTRUKITS var anarkismen i det slutande 1800-talets Sverige en åskådning som samlade anhängare från olika ideologiska läger. Detta kapitel avser att finna gemensamma fästpunkter för denna breda strömning. Nedan ges en introduktion till och analys av anarkismens mest betydande värdegrunder och idéer, samt en redogörelse för dess framväxt som internationell politisk rörelse. Resonemanget kretsar främst kring de riktningar och ideologiska element av anarkismen som hade ett konkret inflytande över den frihetliga vänstern i dåtidens Sverige. Men i vidare mening handlar det även om att tydliggöra hur och var anarkismen debatterades, på vilka sätt lärans idéer presenterades och vilka syften argumentationen tjänade.

Om anarkismens ideologiska innehåll

Ett otal frihetliga tankeriktningar och politiska grupperingar har under de senaste dryga tvåhundra åren sammankopplats med anarkism. Av de klassiska politiska ideologierna är anarkismen utan tvivel den som visat sig svårast att reducera ner till en allmän, sammanhållen teoribildning. Lite tillspetsat kan man säga att detta också ligger i sakens natur: anarkister i alla tider har värt sig mot absoluta lösningar, både gällande organisations- och handlingsmönster och filosofiska utgångspunkter. Anarkismen är just genom sin konsekventa tro på obundenhetens och frihetens egenvärde, oförenlig med alla typer av enhetliga uttrycksformer. Svårigheten att definiera anarkismen som politisk teori har således inte bara

fria individer. Först när människan frigjort sig från förmyndarskap i alla dess former, och därmed getts möjlighet att släppa fram alla sina godartade intellektuella, moraliska och sociala impulser, kan harmoniska samhällen växa fram.³

Den människosyn som ligger till grund för detta resonemang är idealistisk. Anarkismens tilltro till alla individers förmåga att frivilligt utveckla sig själva och de sociala sammanhang de verkar i är lika påtaglig som dess misstro mot alla institutionaliserade samarbetsformer. Människan tros vara en samhälls- varelse av naturen, utrustad med fallenheten att i ett samhälle utan stat förena självförverkligande med respekt för andra individers strävande efter lycka. Därför är det så viktigt att skapa förutsättningar för ett renodlat och oreglerat självstyre. Då – och endast då – kan människans moraliska och sociala potential blomma ut, och ett balanstillstånd mellan individ och kollektiv etableras.

Med undantag för några få ultraindividualistiska riktningar som fått gå under namnet anarkism, har denna säregna vision om att syntetisera individuell frihet med inbördes samverkan utgjort grunden för den anarkistiska rörelsen och teoribildningen.⁴ Det förtjänar att än en gång understrykas att anarkism sällan eller aldrig handlat om den enskildes frihet till varje pris. Solidaritet och egenintresse är i den anarkistiska samhällsfilosofin två instinkter som i det ideala fallet hänger samman och befrämjar varandra. Betoningen av samarbetets roll har även visat sig i många anarkistiska teoretikers tankar om hur ett framtida, effektivt samhälle skulle kunna se ut. För även om det för anarkisten inte existerar något sådant som ett fixt och färdigt mål, har de allra flesta av lärans anhängare varit ense om att decentraliserade och självförvaltande samhällen med tydliga inslag av inbördes samverkan är att rekommendera.⁵

Ändå är anarkismen mer än något annat en radikalt individualistisk politisk åskådning. I centrum står individen och dennes frihet, vilket på ett ytligt plan förenar anarkismen med liberalismen. Men i högre grad än liberalismen betonar anarkisten den enskildes förmåga att styra sitt liv och *spontant* upprätta frivillig samverkan med andra individer, utan att det behövs några som helst yttre incitament. För anarkisten är friheten heller inte en abstraktion, utan en konkret, allt

3 Anarkismens relation till liberal statslära och demokrati behandlas överskådligt och initierat av Robert A. Dahl, i dennes *Demokratien och dess antagonister* (1989; sv. översättning, Stockholm, 2003), 61-83.

4 Se James J. Martin, *Men against the state : The expositors of individualist anarchism in America, 1827-1908* (DeKalb, Illinois, 1953); John P. Clark, *Max Stirner's Egoism* (London, 1976).

5 Detta gäller i synnerhet Proudhon, och efter honom den mutualistiska skolbildningen av anarkister i Frankrike. Se även Woodcock, III f.

De enda som kan upprätta en sådan informell och harmonisk ordning är, återigen, individer som inte får sitt handlingsutrymme begränsat eller uttraderat av restriktioner och maktutövande institutioner. Det är i det ljuset anarkismens principiella förkastande av staten måste ses. Staten antas till sitt väsen vara en förtryckande apparat och ett hinder för såväl individens som kollektivets utveckling. Genom sina politiska, juridiska, militära och ekonomiska underavdelningar upprätthåller den en ojämlik och mänskligt nedvärderande ordning (eller snarare oordning). Staten lindrar inte konflikter; tvärtom föder och befäster den misshälligheter och slitningar. Den omöjliggör kort sagt fredlig samexistens mellan medborgarna. Enligt anarkisten kan staten inte ens erbjuda något varaktigt skydd åt individen. Med lagar och bestraffningar höjs varken den enskildes eller samhällets moraliska nivå; det är konstlade åtgärder som endast ökar missnöjesyttringar och orättvisor. Kontentan är helt enkelt att tvång är något skadligt i sig.¹⁰

I sin studie *Demokratin och dess antagonister* för den amerikanske statsvetaren Robert A. Dahl ett tänkvärt resonemang om anarkismens förhållningssätt till staten. Dahl urskiljer tre försanthållanden, vilka han menar utgör hörnstenar i anarkismens samhällsfilosofiska teoribyggnad. Det första försanthållandet är att staten omöjliggör ett gott samhälle; det andra att alla individer är fria, förnuftiga och därför också autonoma i moralisk mening; det tredje att människan bör försöka förverkliga denna medfött godartade karaktär. Dahls tre punkter är i sig knappast originella utan ligger, som läsaren nog redan noterat, klart i linje med det som sagts ovan. Dock finns det ett särskilt intresseväckande inslag i Robert A. Dahls beskrivning. Dahl betonar att anarkismens människosyn inte bara är frihetligt inriktad, utan även har ett moment av *pliktetik* över sig, ifråga om det förnuftiga, fria handlandet.¹¹ Vad menar då Dahl med detta? Jo, helt enkelt att det åligger anarkisten att låta de fria, förnuftsmässiga handlingarna komma till sin fulla rätt; en förpliktelse att till varje pris vägra låta sig styras.

Dahls påpekande är klagande. För det finns onekligen ett paradoxalt moment i anarkismens höga värdering av individuella och samhälleliga dygder. Det ständiga strävandet efter frihet från tvång blir, när det dras till sin spets, själv något kravfyllt och tvångsmässigt – om än inte på ett formellt plan.

(London, 1971).

10 För en intresseväckande studie av anarkismens antiauktoritära teoribildning, se Saul Newman, *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power* (Lanham, Md, 2001).

11 Robert A. Dahl, *Demokratin och dess antagonister*, 61 ff.

net efter den franska revolutionen och med den engelska industrialismens tidiga avarter på näthinnan, sin vision om hur nätverk av frivilliga arrangemang skulle ersätta statens exploaterande och orättfärdiga struktur. Godwin var en tidig representant för den 1800-talsanarkism som i så hög grad kom att baseras på avskyn för den moderna industristatens baksidor och antagonismen gentemot ett samhälle som proklamerade framsteg och materiell vinningslystnad men varken ville eller förmådde åtgärda egendomens ojämlika fördelning.¹⁵

Men Godwin var också i högsta grad ett barn av sin tid. Detta visade sig inte minst i att han trots sitt otvetydiga fördömande av alla maktinstitutioner och lika rakryggade tilltro till de enskildas förmåga att leva i frihet, inte trodde på spontana, revolutionära aktioner. Kampen fick, inskräppte Godwin, inte föras med våldsmedel. Som utpräglad upplysningstänkare var det för Godwin förnuftet och kunskapsalstringen som utgjorde själva grundplåten för all mänsklig utveckling.¹⁶

Ett intressant drag som återfinns hos Godwin, och i olika former återkommer även hos senare anarkister, är dubbelheten ifråga om historisk utveckling och naturgiven moral. Att handlingsfrihet för individen är en grundpelare står bortom allt tvivel, men paradoxalt nog har också tendenser till historiedeterminism smugit sig in i flera anarkisters visioner om ett drägligt socialt liv. I Godwins fall är det en stark tro på en universell naturlag som används som motivation för ett uppnående av ett myndighets befriat samhälle, medan det hos en naturvetenskapligt utbildad anarkist som Krapotkin var evolutionismens nödvändighetsaspekter som föranledde talet om naturligt samarbete.¹⁷

Man måste samtidigt göra klart för sig att kampen för frihet och avståndstagandet från alla idéer om samhällsformers "historiska nödvändighet" för anarkisten ofta kombineras med en tro på något naturgivet. Även om anarkismen rent principiellt inte vill föreställa sig något absolut, bygger ideologin faktiskt på föreställningen om att det finns en inneboende kraft eller moral i människan som gör att hon i ett fritt samhälle lever i samsjäm med andra. Anarkismen förkastar således inte all determination; den avvisar bara de konstruerade maktförhållanden som antas depravera den mänskliga naturen.

15 För en inblick i alternativa engelska sätt att leva och föreställa sig samhällsutveckling vid denna tidpunkt, se Dennis Hardy, *Alternative Communities in Nineteenth-Century England* (Longman, 1979).

16 Se John P. Clark, *The Philosophical Anarchism of William Godwin* (Princeton, 1977); Peter Marshall, *Demanding the Impossible: A History of Anarchism* (London, 1993), 191-219.

17 Se Pjotr Krapotkin, *Mutual Aid: A Factor in Evolution* (London, 1902), passim.

Från kollektivism till anarko-kommunism: anarkiströrelsen formeras

En som också utgick från denna hållning var den ökände och minst sagt mytomspunne ryssen Michail Bakunin (1814-1876). Bakunin, som vanligtvis men inte helt korrekt ihågkoms som en ideologiskt oredig våldsförespråkare, förfäktade överallt åsikten att en spontan massrevolution skulle förstöra och skapa i en rörelse, och att det individuella ägandet skulle upphävas till förmån för ett tillstånd byggt på principen om att var och en får del av det han eller hon producerar för att överleva. Bakunin bar en kollektivistisk och federalistisk övertygelse. Med andra ord: frivilliga och informella nätverk av samarbets- och produktionsenheter skulle bilda hörnstenarna i det anarkistiska samhällsbygget. Det centrala inslaget i den riktning som Bakunin var en förelöpare till, den kommunistiska anarkismen, är just den sociala solidariteten: tanken på att samarbetet är ett naturligt inslag i ett harmoniskt samhälle utan myndigheter.²⁰ Denna idébildning, vanligen benämnd *kollektivistisk anarkism*, utövade stort inflytande på den tidens nymornade anarkistiska rörelse.

Bakunins tänkande måste också placeras in i det sammanhang som utgörs av marxismens och arbetarrörelsens framväxt. Från 1860-talet och framåt skjuter två tydliga förgreningar ut på arbetarrörelsens träd, där den anarkistiska härstammar från de proudhonska mutualisternas organisationssträvanden, medan den marxistiska formerat sig i ett tidigt skede. Redan på 40-talet hade Marx och Proudhon delat de vänstersinnade sympatisörerna i två läger. De som, likt Proudhon, stödde ekonomisk aktion och tog avstånd från idén om en social revolution, utkristalliserades snabbt till en antiauktoritär fraktion. Värt att notera är att både den marxistiska och anarkistiska riktningen omfattade samma socialistiska mål, men aldrig kunde enas om de erforderliga taktiska och organisatoriska inslagen.

Schismen förvärrades med åren. Och när den anarkistiska sektionen höll en kongress i S:t Imier, i september 1872 antogs en resolution som klart avvek från den som Internationella Arbetarrassociationen (dominerad av Marx) antagit i samma veva. Något förenklat kan sägas att sönderfallet förorsakades av den oö-

²⁰ Richard B. Saltman, *The Social and Political Thought of Michael Bakunin* (Westport/London, 1983), passim.

grundad instinkt som var nödvändig för ett fruktbart utvecklande av fria samhällen. Det handlade inte, som Darwin och Spencer hävdade, om en kamp för tillvaron; det handlade om samarbete som en progressiv kraft.²⁴ Idéerna om federalism och förfoganderätt genom frivilliga kooperativa enheter utvecklades av Krapotkin, och andra anarko-kommunister (som exempelvis fransmännen Jean Grave och Elisée Reclus), till en än hårdare och mer genomgripande kritik av den moderna kapitalistiska statens grundvalar.²⁵

Viktiga element i denna kritik var en ambition att vilja avskaffa lönesystemet, och därmed fullt ut förverkliga tanken på att distribuera varor och tjänster efter behov och inte efter arbetstid, samt ett än större betonande av den frihetliga kommunen. Privategendomen och staten är för den anarkistiske kommunisten den tvåhövdade fiende som till varje pris måste bekämpas för att kunna förverkliga drömmen om ett klasslöst samhälle med en kollektivisering av produktionsmedlen och frivilligt organiserade lokala förvaltningar i kommunerna. Både individualistiska anarkister och anarko-kommunister skulle kunna enas om betydelsen av den enskildes frihet, men där de förra ser detta som frånvaron av andras inblandning, ser anarko-kommunisten friheten som en möjlighet till Kooperation, någonting som uppstår först i ett av solidaritet präglad samfund där arbetet sker för kollektivets bästa.²⁶

Vad var det då som skilde marxismen och den anarkistiska kommunismen åt i slutet av 1800-talet? Uppenbara paralleller existerar ju mellan de bägge åskådningarna: särskilt invändningarna mot kapitalismen utgår från snarlika uppfattningar om exploatering och ojämlig fördelning, samtidigt som idealen ”av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov” delades. Skillnaden ligger dock i att anarkisten ser staten som en lika hämmande kraft som kapitalismen. Därför måste kapitalismen och staten uttraderas samtidigt. Övergångsperioder, parlamentariska aktioner eller föreställningar om en proletariats diktatur är i detta perspektiv åtaganden dömda att misslyckas. Ingen styrelseform kan accepteras, ens om det rör sig om aldrig så välmenande socialistiska

24 Huvuddragen i denna teori dras upp i Krapotkins *Inbördes hjälp*. Krapotkin har blivit föremål för otaliga vetenskapliga studier, och ett flertal biografier. Dock rekommenderas särskilt Martin A. Miller, *Krapotkin* (Chicago, 1976), samt ovan noterade Caroline Cahm, *Krapotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872-1886*.

25 Se även G.D.H. Cole, *Socialist Thought: Marxism and Anarchism 1850-1890* (London, 1954), kapitel 6 och 8.

26 Miller, 45-49; se även Paul Thomas, *Karl Marx and the Anarchists* (Princeton, 1970).

peringar sin tilltro till *dådet* som en tändande gnista för den framtida samhälls-omvälvningen. Det blev den mest omtvistade, spontana och för rörelsen skadliga trenden. Tron på att samhället skulle förändras och förbättras genom mord på regenter och högt uppsatta politiker, eller medelst bombsprängningar på offentliga platser, delades för övrigt bara av en liten klick av anarkisterna. Dessa uppfattades, även inom den egna rörelsen, som extremister. Ändå kom dynamitardernas dåd att i det folkliga medvetandet bli ett signum för rörelsen i dess helhet. Anarkism och terrorism uppfattades som synonymer, och individuella attentat sågs som den förhärskande metoden. Det skamfilade rykte som anarkisterna ådrog sig under det blodiga 1890-talet visade sig mycket svårt att tvätta bort.³⁰

Den omständigheten är att lätt att förstå. Individer i den anarkistiska rörelsens gravitationsfält gjorde sig under detta decennium skyldiga till några särdeles uppseendeväckande attentat. För att citera den amerikanska historikern Barbara W. Tuchman var den anarkistiska visionen ”så hänförande att sex statsöverhuvuden lönnmördades för dess skull under de tjugo åren före 1914”. Offren var, i tur och ordning, den franske presidenten Sadi Carnot (1894), den spanske regeringschefen Canovas (1897), kejsarinnan Elisabet av Österrike (1898), den italienske kungen Umberto (1900), Förenta staternas president McKinley (1901), samt den spanske regeringschefen Canalejas (1912). Att inte mindre än fyra av dessa sex mord utfördes av italienska anarkister var ingen tillfällighet. Italien var nämligen det land som fostrade flest aktivister som såg en befriande kraft i våldshandlingar.³¹

En förgrundsfigur för detta tankesätt var Errico Malatesta, den främste förkämpan för den sedermera välkända parollen ”dådets propaganda”, vilken han entusiastiskt lade fram vid Anarkistinternationalens sammanträde i Bern 1876. Malatesta talade ofta i högstämda, klart våldsromantiska ordalag om hur blodet skulle bereda väg för framtidens människa. Till en början satte han, likt sina ryska förebilder, tilltro till landsbygdens egendomslösa och desperata människor – men propagerade efterhand allt mer för individuella terroristdåd i stadsmiljö. Där fanns anhopningen av människor, förekomsten av officiella byggnader och styrande per-

30 Se Björn Kumm, *Terrorismens historia* (1997; utökad och reviderad version, Lund, 2003), Barbara Tuchman, *Det stolta tornet. Världen före första världskriget 1890-1914*, sv.övers. (Stockholm, 1974), 73-124.

31 Se Marie Fleming, ”Propaganda by the Deed: Terrorism and Anarchist Theory in Late Nineteenth Century Europe”, i: *Terrorism in Europe*, ed. Y. Alexander & K.A. Myers (London, 1982).

Anarkism och syndikalism

I föreliggande studie är det fortsättningsvis nästan uteslutande den kommunistiska varianten av anarkism som kommer att beröras, och något bör därför också sägas om den kampteori som närmast kan betraktas som en utväxt av anarko-kommunism, nämligen syndikalismen. Syndikalismen är sett till sina grundbegrepp en lättbegriplig samhällsåskådning: tyngdpunkten läggs på den ekonomiska kampen, som har sin bas i fackföreningar, och genom deras aktiva revolutionära verksamhet – där sabotage och strejker är förberedande inslag – kan en generalstrejk frammanas. Generalstrejken blir alltså revolutionens instrument, medan fackföreningarna både tjänar som drivkraft i denna utveckling och skall utgöra grunden varpå det socialistiska samhället senare skall byggas. I det slutande 1800-talet hade syndikalismen växt fram som en militant kampform för fackföreningar, en ideologi som sammanförde dagliga strider på arbetsplatserna med ett klart definierat socialistiskt mål. Den franska organisationen CGT blev en viktig teoretisk inspiratör för den frammarsch syndikalismen under det nya seklets första år gjorde i ett flertal europeiska länder, däribland Sverige.³⁴

För många anarkister blev syndikalismen ett lockande alternativ. Efter brytningen med Marx och hans anhängare i den Första Internationalen, och de för rörelsens anseende förödande terroraktionerna under 1890-talet, såg man chansen att bryta sin perifera position. Förhoppningen var att rent praktiskt och organisatoriskt, inte bara genom visionära teorier, skapa en plattform för den arbetarklass som skulle genomdriva revolutionen. Även om det förekom mot den syndikalistiska teorins medel och mål endast, erbjöds en möjlighet att föra ut anarkistisk propaganda via syndikaten. Under 00-talet blev det allt vanligare att anarko-kommunister anslöt sig till syndikalistiska organisationer, något vi får anledning att återkomma till då den svenska ungsocialismens utveckling mot syndikalism skall behandlas.

Detta betyder dock inte att anarkism och syndikalism bör likställas. Visserligen delar dessa två frihetliga teorier samma mål (det statslösa samhället där produktion och distribuering av varor bestäms och inrättas efter frihetligt so-

34 Om tidig svensk syndikalism, se Lennart K. Persson, *Syndikalismen i Sverige 1903-1922* (1975; Stockholm, 1993), 16-70. Om fransk syndikalism och dess sammanhang, se Kenneth Tucker, *French Revolutionary Syndicalism and the Public Sphere* (Cambridge, 1996).

anarko-syndikalismen. Den förstnämnda ligger i praktiken ganska nära konventionell fackföreningskamp, med dess självtillräckliga inriktning på arbetarklassens materiella intressen och en diffus uppfattning om den kommande striden mot kapitalismen. Anarko-syndikalismen, däremot, har som huvudpoäng den slutliga striden mot kapitalet och dess lakejer. Den är i allt väsentligt korresponderande till federalismens ideal, och tar utgångspunkt i en medveten minoritet av militanter.³⁶ Anarko-syndikalism kan i det avseendet sägas vara en mer pragmatisk variant av anarkism.

Min förhoppning är att jag nu lyckats klargöra vilka kriterier jag utgår ifrån då jag talar om "anarkism" respektive "syndikalism". För att sammanfatta: anarkismen försöker alltså överbrygga paradoxen mellan tron på individuell frihet i ett samhälle utan regeringsformer och tron på en social solidaritet som i detta samhälle skall visa sitt rätta ansikte. Den huvudsakliga utgångspunkten för alla anarkister, om man undantar de extremliberala riktningarna, är just försöken att uppnå balans mellan kollektivets välmående och den enskildes okränkbarhet. Sålunda är det uppenbart att människan betraktas som i grunden, eller av naturen, godartad, och utrustad med instinkter att ta vara på sig själv samt frivilligt och fruktbart samarbeta med andra.

Vi har också kunnat konstatera att den starka tilliten till individens inneboende förmåga till självständighet och moraliskt ansvarstagande samsades med en samhällssyn som måste betecknas som revolutionär. Själva förutsättningen för att det ens skall vara betydelsefullt att söka finna en syntes mellan kollektiva behov och individuell frihet är, menar anarkisten, att alla konstlade institutioner skall vara avskaffade. Inte heller genom politiska partier eller ensidig ekonomisk kamp kan den naturliga samvarons tillstånd uppnås. Anarkismens förklaring till varför den i grunden godartade människan utför så många onda handlingar i det existerande samhället går ut på att staten och dess institutioner med nödvändighet hindrar de solidariska instinkterna och kväver den mänskliga "anden". Allt som har inslag av toppstyrning eller representation är förödande för den mänskliga potentialens utvecklingsförsök, och därmed också för samhällets harmoni.

36 Miller, 128-131.

